

Adatok a hadigazdálkodás kialakulásához és rendszeréhez Magyarországon az első világháború idején

Történetírásunk eddig az első világháború korszakából túlnyomó részben csak a munkásmozgalommal s a vele kapcsolatos politikai történettel foglalkozott. Míg e tárgykörből már több tanulmány látott napvilágot, a háború gazdaságtörténetének feldolgozásában, a hadigazdálkodás kialakulásának és rendszerének a vizsgálatában történetírásunk még csak a kezdet kezdetén áll. A gazdasági helyzet, a hadigazdálkodás kialakulásának konkrét vizsgálata pedig fontos és nem öncélú feladat, mivel a politikai és társadalmi élet alakulása szerves, gyakran közvetlen kapcsolatban állott vele. S amikor történetírásunk az 1919-es év forradalmi eseményeinek a hátterét vizsgálja, s kutatni igyekszik a magyar gazdasági és társadalmi fejlődés azon sajátosságait, amelyek oda vezettek, hogy Oroszország után a forradalom tüze először Magyarországon lángolt fel, vizsgálata nem lehet eléggé tényekre alapozott, ha a hadigazdálkodás sajátos magyarországi alakulását s ennek hatását nem veszi figyelembe az osztályellentétek éleződésének rendkívüli meggyorsítására.

A hadigazdálkodás fontos, ugyanakkor bonyolult problémáinak feldolgozását azonban több körülmény megnehezíti, illetve meglassítja. Egyrészt, eltérően a korábbi történeti korszakoktól, nincsenek előmunkálatok, másrészt olyan központi szerepet betöltő háborús gazdasági szervek, hivatalok iratanyagai, mint pl. az Országos Közélelmezési Hivatal, a Haditermény Rt. vagy a különböző háborús központoké, megsemmisültek vagy még nem kerültek elő.

Valamivel kedvezőbb helyzetben vagyunk az ipar, a pénzügy, a kereskedelem háború alatti helyzetének, a velük kapcsolatos háborús intézkedéseknek vizsgálatakor. Ha részletes gazdaságtörténeti feldolgozásuk nem is történt meg, a háború idejében ezeken a területeken működő egyes gazdasági szakemberek olyan összefoglaló, részletes és adataikban jól felhasználható munkákat hagytak hátra, mint *br. Szerényi József és Ladányi Jenő: A magyar ipar a világháborúban* (Budapest, 1931) vagy *Teleszki János: A magyar állam pénzügyei a háború alatt* (Budapest, 1927).

A mezőgazdaság háború alatti helyzetének alakulásáról, az államnak a mezőgazdasággal kapcsolatos intézkedéseiről ilyen jellegű munkák sem állnak rendelkezésünkre. Egy-két futó áttekintésen kívül (pl. *Eckhart Ferenc: A magyar közigazdaság 100 éve 1841—1941*, Budapest, 1941. 342. o.) még leg részletesebben *Katona Béla: Magyarország közigazdasága c. pénzügyi és közigazdasági évkönyvei és az Országos Magyar Gazdasági Egyesület évkönyvei* számolnak be a háborús évekről, a mezőgazdasággal kapcsolatos kormányintézkedésekről. Ez utóbbiak is csak vázlatosan és csak egyes kérdéseket ismertetnek — a pillanatnyi és közvetlen érdekeknek megfelelő gazdaság-

politikai szemlélettől vezetettve, — s így csak kismértékben segítik az elsődleges források, a rendeletek, a különböző levéltári iratok feldolgozását.

Mindezek a körülmények a kutatás irányát és eredményeit egyaránt befolyásolják. Hogy a mezőgazdaság első világháború alatti helyzetéről, alakulásáról összefoglaló képet rajzolhassunk, megelőzően egyes részletkérdések feldolgozását kell elvégezni.

A központi szervek gazdasági iratainak a megsemmisülése következtében kényszerítve vagyunk fokozottabban támaszkodni az egyes vármegyéek iratanyagára. A vármegyéek háborús iratanyaga ugyanis nemcsak az illető megye helyzetének alakulását tükrözi, azokból nemcsak a háborús gazdaságpolitika megyei szinten történő végrehajtásával és konkrét megnyilvánulásával lehet megismerkedni, hanem ugyanakkor a megyék iratanyagai között megtalálhatók a különböző minisztériumok, központi szervek (Közélelmezési Hivatal, Haditermény Rt.) iratai is (rendeletek, intézkedések), amelyek tükrözik az országos gazdaságpolitika alakulását, és fényt vetnek ezen intézmények működésére is. Így a megyei anyagok feltárása nemcsak (a megyére szűkített) részeredményekkel jár, hanem az országos helyzet alakulásának a vázát is megadja, és nem utolsósorban nagy segítséget nyújt az egyes központi háborús gazdasági szervek tevékenységének a rekonstruálásához is.

E szempontokból indult ki a Történettudományi Intézet Igazgatósága, amikor a Pozsonyban működő kutatócsoportot megbízta egyes vármegyéek (Pozsony, Zólyom) háborús iratanyagának tematikai feltárásával.

A szerzőnek, aki a kutatócsoport munkájában részt vett, alkalma volt áttanulmányozni a Pozsony vármegyei főispáni 1914—18. és a Zólyom vármegyei 1916. évi alispáni iratokat és ezeken keresztül valamelyest képet nyerni a háború első éveinek hatásáról a megyékre, a háborús gazdaságpolitika megyei szinten mutakozó megnyilvánulásairól, s ugyanakkor tájékozódást szerezni az országos gazdaságpolitika alakulásáról, a háborúval kapcsolatos állami beavatkozás megnyilvánulásairól és formáiról is.

A háborús állapotokat tükröző megyei iratokból összefoglalóan és általában azt lehet megállapítani, hogy 1914-ben még nem, de 1915-től kezdve, s még inkább 1916-ban, a törvényhatóság első tisztviselőjének legfontosabb és ügyvitelben is leginkább kiterjedt feladata a háborús gazdaságpolitika kiszolgálása, illetve megyei végrehajtása volt. A mezőgazdasággal kapcsolatban ez kétirányú munkában csúcsosodott ki leginkább. Egyrészt a kormány azon intézkedéseinek a végrehajtásában, amelyek a mezőgazdasági termények értékesítésének korlátozására, általában a feleslegek elvonására irányultak, másrészt a kormány fogyasztást korlátozó intézkedései végrehajtása mellett a megye ellátatlan lakossága élelmezésének a biztosításában. A kétirányú munka tulajdonképpen az *állami beavatkozás megnyilvánulása volt a mezőgazdasági termények elosztásának* a területén, s az elosztásnak a háborúval kapcsolatban egyre inkább szükségessé váló állami irányítását, szabályozását szolgálta.

A következőkben a mezőgazdasági termények elosztásában történő állami beavatkozás egy mozzanatát fogom ismertetni, mégpedig az 1916. évi termés rekvirálásának elrendelését és a rekvirálás lefolytatását és eredményeit Zólyom vármegyében.

E kis részletprobléma feldolgozását indokoltta a már előzőleg ismertetett szempontok teszik. Az 1916 szeptemberében megindított rekvirálás Zólyom vármegyei iratanyaga ugyanis nemcsak arra ad feleletet, hogyan hajtották

végre a rekvirálást Zólyom vármegyében, hanem az iratok között megtalálható központi rendeleteken, intézkedéseken keresztül fény derül a kormány és egyéb országos szerveknek a rekvirálással kapcsolatos működésére is. Így e részletkérdésen keresztül valójában a kormány „irányító” tevékenységét is megismerjük a gazdasági élet egy meghatározott területén az adott időszakban, s ezzel a magyarországi hadigazdálkodás, az állami beavatkozás feldolgozásához tudunk megbízható adalékokat szolgáltatni.

Az 1916-os év a fordulat éve volt a háború menetében. Ebben az évben jutottak először felszínre és mutatkoztak meg a Központi Hatalmak, különösen pedig a Monarchia katonai és gazdasági kimerülésének a jelei.

A mezőgazdaság siralmas állapotát tükrözik az 1916. év terméseredményei, amelyek oly súlyosak voltak, amilyenre a mezőgazdasági statisztikai felvételezések megindulása óta nem volt példa. A terméseredmények alakulása 1911—1916-ig a következőképpen alakult:

	1911	1912	1913	1914	1915	1916
	m i l i ó q - b a n					
Búza	47,64	47,11	41,20	28,64	38	28
Rozs	12,80	13,75	13,30	10,74	10	10
Árpa	15,89	15,27	17,40	14,20	10	12
Zab	13,09	11,14	14,50	12,56	9	10
Gabona összesen	89,42	87,33	86,40	66,17	67	60
Tengeri	34,82	44,88	46,20	43,76	36	22
Burgonya	43,98	55,83	48,70	53,14	45	35
Összesen	167,22	186,04	181,30	163,07	148	117 ¹

Míg a terméseredmények 1914-ben bekövetkezett nagyarányú csökkenésében döntő szerepe még a rendkívül kedvezőtlen időjárásnak volt, bár a különböző természeti csapások a következő években is kihatottak a termés eredményeire, az 1916. évi nagyarányú csökkenés elsősorban a mezőgazdaságnak a háború következtében bekövetkezett leromlását és kimerülését jelezte.

A gazdasági kimerülés jelei mellett 1916-ban egyre nyilvánvalóbbá váltak a Monarchia, illetve a Központi Hatalmak katonai kimerülésének a jelei is. Míg az 1915. év folyamán kialakult hadihelyzetet — ha az komolyabb sikereket nem is hozott — a Központi Hatalmak a maguk számára kedvezőnek ítélték, 1916-ban a hadihelyzet véglegesen az Antant javára változott meg. A németek kudarca Verdunnél megengatta a győzelembe vetett hitet, az Antantnak a nyár folyamán kibontakozó egységes és hatalmas támadása a központi hatalmak erejét már a végsőkig igénybe vette. S ha ezeket a támadásokat még úgy-ahogy ki is védték, ez óriási katonai és gazdasági erőelhasználódással, az arcvonalak meghosszabbításával és — a román hadszíntér kivételével — területvesztéssel járt.

¹ OMGE évkönyv 1916, 10. o. (A háború előtti évekre vonatkozóan az adatok a Földművelésügyi Minisztérium hivatalos adatai, a háború alatti évek terméseredményeit magánbecslések alapján készítették. Ezek nagyjából megegyeznek a Földművelésügyi Minisztérium később összeállított hivatalos jelentéseivel.)

Ha a hadihelyzet általában kedvezőtlenül alakult a Központi Hatalmak részére, a Monarchia számára egyenesen katasztrófálissá vált. A luck-oknai csata² során a Monarchia hadereje már a teljes összeomlás szélére jutott, és csak a németek beavatkozásának tulajdonítható, hogy úgy-ahogy még össze-szedhette magát.

Ezek után nemcsak Románia előtt, amely 1916 augusztusában végül is az Antant oldalán lépett be a háborúba, s ez a Központi Hatalmakat különösen gazdaságilag érintette súlyosan, de a Központi Hatalmak előtt is egyre világo-sabbá vált, hogy ezt a háborút már meg nem nyerhetik, s győzelmi célkitűzé-sük úgy módosult, hogy a háborút addig húzni, a katonai és gazdasági erőikkel még addig kitartani, míg egy elfogadható békét tudnak kicsikarni.³

Mindezek természetesen nem maradhattak hatás nélkül az állam, illetve a kormány gazdasági tevékenységére és — a háború menetében bekövetkezett új szakasznak megfelelően — 1916. év második felétől az állami beavatkozás-nak is új szakasza kezdődött el.

A háború kitörésétől 1916-ig ugyanis a kormány beavatkozása a mezőgaz-dasági termékek, a legfontosabb élelmezési cikkek elosztásába csak vonatot-tan, lassan haladt előre. 1914 végéig a tőkés piac gazdasági törvényei teljesen szabadon működtek, s az értékesítési viszonyokban bekövetkezett változásnak megfelelően a kereslet óriási megnövekedése révén az árak ugrásszerűen emelkedtek.

1915 januárjától ugyan — a legfontosabb gabonaneműek ármaximálá-sának életbeléptetésétől kezdve — egymás után jelentek meg a különböző kormányrendeletek,⁴ amelyeknek intézkedései az arányosabb elosztást kíván-ták biztosítani. Ezek azonban inkább a pillanatnyi szükséglet, az egyre sűrűbben jelentkező gazdasági zökkenők által kikényszerített rendszabályok voltak, amelyeknek betartását maga a kormány sem vette komolyan.

A háború kezdetén a helyzet ugyanis az volt, hogy a kormány, az ural-kodó osztályok nem számítottak hosszú háborúra, s a háború gazdasági szük-ségeit, követelményeit nem tudták reálisan felmérni,⁵ amiből következően a megalapozott tervszerű gazdasági intézkedések helyett fő gondjuk az volt,

² A luck-oknai csata 1916. jún. 4-től augusztus második feléig tartott. Ez a csata volt eddig a Monarchia csapatainak legveszteségteljesebb küzdelme vérben és fogoly-ban. Az összes veszteség a félmillió főt messze túlhaladta. Bruszilov orosz hadvezér már augusztus elején 300 000 fogolyról és 500 ágyú-zsákmányról tett jelentést. Emellett a vesztes csata során hatalmas élelmiszerkészletek is megsemmisültek.

³ Ezt természetesen nyilván nem hirdették. 1916 második felétől azonban meg-indulnak a különböző békekötési kísérletek.

⁴ 1915. jan. 5. : 913/1915. M. E. sz. rendelet a búzára, rozsrá, árpára és tenger-re, valamint az ezekből készült lisztre az 1914. nov. 28-án kiadott 8682/1914. M. E. sz. rendelet értelmében megállapított legmagasabb árakról. Jan. 14. : a 240/915. ME. sz. rendelet a búzából, rozsból, árpából és zabból meglévő készleteknek az Országos Gaz-dasági Bizottság részére való átengedése tárgyában. Jan. 27. : 411/915. ME. sz. ren-delet a búza és rozsliszt kenyérlisztpótló anyagokkal való keverése arányának módo-sításáról stb.

⁵ Pedig erre annál is inkább szükség lett volna, mert mint Rubinek Gyula a több-termelésről szóló egyik cikkében — gabonatermelési statisztikánk és a Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet világtermés statisztikájának gazdag adatgyűjteménye alapján — kimutatta, az magyar—osztrák vámterület búza- és rozstermelése a vámterület fogyasz-tását a legutóbbi tíz évben már nem tudta ellátni és évenként közel 4 millió méterma-sza olyan hiány keletkezett, amelyet külföldi behozattal kellett fedezni. Ha ehhez hozzá-számítjuk az 1914. évi rendkívüli rossz termést, a külföldi behozatal minimálisra csök-kenését, akkor világosan kitűnik a Monarchia gazdasági gyengesége már a háború első évétől kezdve.

hogy a magyar mezőgazdaságnak mint a Monarchia éléstárának a háború kitörése után rendkívül kedvező konjunkturális lehetőségeit maximálisan kihasználhassák.

A kedvező konjunkturális lehetőségeket pedig úgy tudták leginkább kiaknázni, hogy az állam különböző korlátozó intézkedései, „szabályozó” tevékenysége a piaci viszonyokat, a kereslet és kínálat aránya során kialakuló szabad árképződést egyáltalán nem, vagy csak kismértékben befolyásolták.

A nagytőkések és földbirtokosok állama, amelynek főfeladata éppen a magántőke védelme, érdekeinek a biztosítása volt, igyekezett is az egyes tőkések közvetlen profitszerzési lehetőségeit elősegíteni. S amikor a háború menete és a néptömegek zúgolódása az elosztást érintő rendszabályok meghozatalára kényszerítette, csak lassan és elkésve hozta intézkedéseit, a döntő szempont az maradt, hogy azokat a magántőke érdekeivel összhangba hozza. Bár ennek a szempontnak jelentősége abban az arányban csökkent, amilyen mértékben a hadihelyzet és a belső gazdasági helyzet kritikussá vált.

Így 1916-ban éppen a gazdasági és a katonai helyzet egyre kritikussabbá válása következtében a kormány egyre kevésbé lehetett tekintettel a közvetlen háborús profitszerzési lehetőségek biztosítására, és az imperialista háború érdekében az egyes tőkés érdekeket most már egyre inkább alá kellett, hogy rendelje az összes tőkés érdekeknek.

Kikerülhetetlenné vált, hogy az eddigi liberális, az arányosabb elosztás szempontjából nem sok eredménnyel járó rendeletek és pillanatnyi kapkodó intézkedések helyét az erőszakosabb módszerek, az egyes tőkés érdekeket is megnyirbáló szervezettebb gazdasági „irányítás”, hathatósabb állami beavatkozás foglalják el.

A magyar kormány — érthetően — nehezen tudott az új gazdaságpolitikára átváltani. A gazdasági és katonai helyzet követelményei mellett „szükségeseinek” többszöri „biztatására”, „szigorú bírálatra” is szükség volt, hogy megértse az erőteljesebb állami intézkedések szükségességét.

Mindenesetre az 1750/1916. M. E. rendelet, amely az 1916. évi búza és rozs kétszeres, köles, árpa és zabtermés zár alá vételének a módzatait szabályozta,⁶ nem sokáig maradt érvényben. 1916 augusztusától kezdve egymásután jelentek meg a kiegészítő rendeletek, amelyek a lényeges fordulatot mutatták a kormány gazdaságpolitikájában. Az 1916. május 30-án megjelent 1750 M. E. sz. rendelet ugyanis még engedélyezte, hogy a nem termelők és azok a termelők, akiknek termése saját és gazdasági szükségletét nem fedezi, október 15-ig vásárlási igazolvány alapján — szükségleteiket közvetlenül a termelőtől beszerezhessék. E rendelet még nem határozta meg a gazdasági szükséglet címén visszatartható mennyiségeket és a felesleges készleteket csupán október 15-e után kellett volna a Haditermény Rt.-nak bejelenteni.

Az 1916. augusztus 24-én kiadott 2836/1916. M. E. rendelet⁷ már arról intézkedett, hogy a termelők feleslegüket (a házi és gazdasági szükségleten felüli részt) a községi előljárásnál rögtön a cséplés befejezése után jelentsék be, s amennyiben a hatóság felszólítja őket, közszükségleti célokra azt engedjék át. E rendelet azonban még megengedte, hogy a termelők mindaddig, míg a hatóság feleslegüket igénybe nem veszi, a vásárlásra jogosult egyéneknek azt eladják.

⁶ 1750. M. E. sz. rendelet; 1916. máj. 30. MRT — 1916. I. 265. o.

⁷ 2836. M. E. sz. „A termelők búza-, rozs- és kétszeres feleslegének közszükségleti célokra igénybevételéről. (M. R. T. — 1916. 1096. o.)

Alig két hét múlva megjelent a 2978/1916. M. E. rendelet „A termelők búza, rozs, kétszeres, árpa és zab feleslegének közszükségleti célokra igénybevételeéről és a hasonló tárgyban kiadott 2836/1916. M. E. sz. rendeletnek a hatályon kívül helyezéséről”.⁸

E rendelet most már az országos rekvirálás alapjait vetette meg azzal az intézkedésével, hogy „mihelyt a cséplési munkálatokat az egyes törvényhatóságok területén túlnyomórészt befejezték, a törvényhatóság első tisztviselője köteles a termelők búza, rozs, árpa és zab feleslegeinek közszükségleti célokra való igénybevételeit (rekvirálásait) és átvételét haladéktalanul elrendelni”.⁹ A rendelet végrehajtására és a rekvirálás konkrét módozatainak a kidolgozására a felhatalmazást a belügyminiszter kapta.

És tíz nappal a miniszterelnöki rendelet kibocsájtása után a belügyminiszter elérkezettnek látta az időt arra, hogy a rendeletben körülírt rekquirálást az egész ország területén végrehajthassa. A törvényhatóságok első tisztviselőihez intézett körrendeletében¹⁰ a rekquirálási eljárás mielőbb való megkezdését sürgette. E célból a miniszter felhatalmazta a hatóságokat arra is, hogy amennyiben a cséplés nincsen mindenütt befejezve, a rekquirálást egyes járásokban, községekben, sőt uradalmakban is külön fogantatosítsák.

A körrendelet részletesen kioktatja a törvényhatóság első tisztviselőjét a rekquirálás előkészítése és lefolytatása során követendő eljárásokról. Szükségesnek tartja, hogy az alispán mindenekelőtt a lefoglalást elrendelő felhívást bocsássa ki, egyben az átvételre hivatott szervek megalakulásáról is intézkedjék. E részben igénybe kell venni a Haditermény Rt. megbizottait, és közreműködésre felszólítani a hatóság területén található alkalmas szakembereket. Az alispán feladata, hogy munkatervezetet dolgozzon ki, vagyis a rekquirálás sorrendjét előre állapítsa meg, és időben jelölje ki azokat a magtárakat, amelyekbe a gabonafélék beszállítandók lesznek.

A belügyminiszternek e körrendeletben lefektetett elvei alapján indult meg 1916 október elején a felesleges gabonaneműek rekquirálása Zólyom vármegyében is.

A belügyminiszteri körrendeletnek utasításai szerint a Zólyom megyei alispán mindenekelőtt tudatta a szolgabíróval, a megye lakosságával a felesleges gabonatermének lefoglalását és igénybevételeit (6994/1916. alisp. sz. rend.). Intézkedett a rekquiráló bizottságok létrehozásáról, amelyek általában a községi jegyző, segédjegyző, esetleg még egy-két községi előljárásági tag és a Haditermény Rt. megbizottjából álltak. (A rekquiráló bizottság tagjai a rekquirált termények után q-ként 30, illetve 40 fillér jutalékot kaptak.) Megállapította a megyében a rekquirálási körzeteket, és felszólította a szolgabírókat és polgármestereket a rekquirálás menetének figyelemmel kísérésére, a házi és gazdasági szükséglet címén visszatérhető mennyiségek gondos ellenőrzésére.¹¹

⁸ 2978. M. E. sz. „A termelők búza-, rozs-, kétszeres-, árpa- és zabfeleslegének közszükségleti célokra igénybevételeéről és a hasonló tárgyban 2836/1916. M. E. szám alatt kiadott rendelet hatályon kívül helyezéséről. (M. R. T. — 1916 — 1397. o.)

⁹ Uo.

¹⁰ 150 000. B. M. sz. „A gabonaneműek igénybevételeéről” szóló 2978/1916. M. E. számú rendelet végrehajtásáról (M. R. T. — 1916 — 1702.)

¹¹ ČSR Radvaň Státný Archív. Zólyom vármegye alispáni iratok 1917. 103. — 7259/1916. sz. A rekquirálás átvált az 1917. évbe is. És az új évben kezdődő ügynyitót irat iktatószáma lett az új alapszám, s az 1916. évi iratokat is ehhez esatolták. Mivel az iratok egy alapszám alatt fekszenek, a továbbiakban csak az iktatószámot tüntetem fel külön.

Október 9-én kapta meg az alispán a belügyminiszternek azt a táviratát, amelyből megtudta, hogy „több irányból az a kívánság, hogy a rekvirálás katonai segédlettel történjen”, s amennyiben ő is egyetért ezzel, úgy kérését haladéktalanul jelentse be.¹² A Zólyom megyei alispán azonban a katonai segédlet kirendelését nem igényelte, s mint a belügyminiszternek egy későbbi 164 896. sz. táviratából kiderül, bár katonai részről megfelelő intézkedések történtek, a törvényhatóságok túlnyomó többsége a katonai segédlet kirendelését nem tartotta szükségesnek.¹³

A törvényhatóságok ugyanis — nem látva át a tényleges gazdasági helyzetet — elsősorban megyéik érdekeiből kiindulva nem voltak hívei a rekvirálásnak. Arra gondoltak, hogy amennyivel több terményt visznek el a megyéből, annyival nehezebb lesz az ő dolguk, mikor a megye ellátatlanairól kell majd gondoskodni.

A 2836/ME sz. rendelet alapján megindított rekvirálás a megyében — a szolgabírók és polgármesterek jelentései szerint — általában november első felében fejeződött be. A november 20-án elkészített összesítés szerint a megyében a 2978/ME sz. rendelet alapján a következő mennyiségeket rekvirálták:¹⁴

Járások, városok	Búza	Rozs	Árpa	Zab	Összesen
	q - h a n				
Besztercebánya város	—	—	—	—	—
Zólyom „	11,63	7,14	8,90	74,87	
Brezsnóbánya „	6,55	18,06	2,50	200,13	
Besztercebányai járás	52,49	13,88	38,62	260,63	
Zólyomi „	391,74	69,00	474,38	506,84	
Nagyszaltnai „	286,85	467,26	333,33	751,69	
Összesen ...	749,26	575,34	857,73	794,16	2976,49

Az alispán a rekvirálás összesített eredményeiről jelentést november 21-én már az Országos Közélelmezési Hivatal elnökének tett. A közellátás és közélelmezés tornyosuló nehézségei ugyanis arra kényszerítették a kormányt, hogy az e részben teendő intézkedések kezdeményezésére, illetve végrehajtására egy külön központi szervet hozzon létre. Így alakult meg hosszas előkészületek, viták és fejtörések után október 26-án az Országos Közélelmezési Hivatal.¹⁵

¹² Uo. 7451/1916. sz.

¹³ Uo. 7915/1916. sz.

¹⁴ Uo. 8560/1916. (A megye természeti viszonyainak megfelelően a zabrekvirálás eredménye volt a legnagyobb, a megyének ez egyik legfontosabb kalászos terménye volt.)

¹⁵ A közélelmezés problémájának a megoldása elé tornyosuló nehézségek előtt mindenki visszaríadt, s az élelmezési központ vezetésére hosszú ideig nem akadt vállalkozó (Köztelek, 1916. okt. 14.). A 3560. M. E. sz. rendelet gondoskodott az Országos Közélelmezési Hivatal megalakulásáról (M. R. T. — 1916—1515. o.)

Az Országos Közélelmezési Hivatal személyzetét az eddig is gazdasági kérdéssel foglalkozó három minisztérium (Belügy-, Kereskedelemügy- és a Földművelésügyi Minisztérium) tisztviselőiből jelölték ki.

A hivatal hatáskörét a következőkben jelölték meg:

1. A búza, rozs, kétszeres, árpa, zab és hüvelyesek zár alá helyezésére és hatósági igénybevételére (rekvirálásra) vonatkozó ügyek központi intézése és ellenőrzése.

2. Egyes életszükségleti cikkek igénybevételére vagy pedig közélelmezési vagy közellátási szempontokból szükséges egyéb olyan intézkedésekre a közigazgatási ható-

E nagyjából a régi liberális módszerekkel lefolytatott rekvirálás — amely a Közélelmezési Hivatal elnöke szerint azt a célt szolgálta volna, hogy ezen keresztül a hadsereg és a polgári lakosság szükségletét a következő termésig fedezzék — eredménye azonban „annyira alatta maradt minden várakozásnak”, hogy a kormány rögtön a rekvirálás befejezése után a 3978/1916. ME rendeletével kénytelen volt a rekvirálás azonnali újbóli megindításáról intézkedni.

Az újból megindított rekvirálás vezetésére most már az Országos Közélelmezési Hivatal¹⁶ elnöke nyert felhatalmazást. A Közélelmezési Hivatal első nagyszabású tevékenysége tehát az 1916. őszen végrehajtott rekvirálás megismétlésének az elrendelése volt. Az e célból 1916. november 27-én kiadott 5000 sz.¹⁷ körrendeletének a hangja, tartalma és intézkedései világosan tükrözik a változást, a fordulatot a kormány gazdasági tevékenységében.

E rendeletben az előző rekvirálás sikertelenségének okait elemezve az O. K. H. elnöke igen éles hangon ítélte el a közigazgatási hatóságok enyhe, liberális magatartását, valamint a lakosokét is, akik nem vették komolyan a rekvirálást, nem ismerték fel annak horderejét.

Ezért a Közélelmezési Hivatal vezetője — szakítva az eddigi gyakorlattal — igényét nemcsak a házi és a gazdasági szükségleten felül visszamaradó készletekre jelentette be, hanem központilag állapította meg az egyes megyék kontingenseit, s tekintet nélkül a megyék helyzetére, a kontingens teljesítését szigorúan kikötötte, leszállításáért a vármegye első tisztviselőjét *személyben* tette felelőssé. (Kiemelés tőlem — P. J.)

A kontingens behajtásának biztosítása érdekében a 3560/1916. M.E. és a 3978/1916. M.E. sz. kormányrendeletek által a Közélelmezési Hivatal elnökére ruházott hatáskörét — a rekvirálás végrehajtására vonatkozó részében — a rekvirálás egész tartamára a törvényhatóságok első tisztviselőjére ruházta át. Ezáltal a törvényhatóságok oly kivételes meghatalmazást kaptak, hogy „hatáskörük súlyának tudatában teljesen önállóan intézhetnek.” Így a Közélelmezési Hivatal elnöke néhány általános utasításon kívül — mint pl., hogy „a rekvirálást a törvényhatóság egész területén házról házra járva meg kell ismételni”, hogy „a konvenciók eselédnél a fejkvóta utáni részt a konvenció kimérésének napján azonnal igénybe kell venni”, „a nem termelők által vásárolt gabonaliszt vagy egyéb termények takarékosabb felhasználására megfelelő intézkedéseket kell tenni, a vásárlási igazolvány kibocsátása alkalmával bejelentett családtagok időközben katonai szolgálatra történő

ságok által kért felhatalmazások megadása, melyeket a hatóság csak a minisztérium vagy egyes miniszterek felhatalmazása alapján tehet meg.

3. A törvényhatóságok és a külső ellátásra kijelöltek liszt- és egyéb szükségleteinek megállapítása.

4. A közlelmezési és közellátási ügyekben foganatosítható mindazon intézkedések megtétele, amelyek törvény vagy rendelet alapján eddig a belügyminiszter, kereskedelemügyi miniszter, földművelésügyi miniszter, vagy az Országos Gazdasági Bizottság hatáskörébe tartoztak.

A hivatal elnöke a megyei, városi és községi alkalmazottakkal közvetlenül rendelkezhetik s a késlekedő vagy nem engedelmes alkalmazottat fegyelmi eljárás nélkül felfüggesztheti. A közlelmezésre vonatkozó ügyek előkészítésére Országos Közlelmezési Tanács létrehozását rendeli el a kormány. A tanács tagjait, a hivatal elnökének javaslatára a miniszterelnök nevezi ki stb.

¹⁶ A továbbiakban rövidítve O. K. H.

¹⁷ 5000. O. K. H. A 3. 973/1916. M. E. sz. kormányrendelettel elrendelt újabb hatósági igénybevétel (rekvirálás) végrehajtásáról M. R. T. — 1916. — II. 2824. o.

bevonulása folytán előállott többletet mindenütt igénybe kell venni¹⁸ — részletesebb intézkedéseket nem is adott.

Nem állapította meg az O. K. H. elnöke sem a gazdasági szükségletek fedezésére visszatartható mennyiségek arányos leszállításának a mértékét, sem a fejadagokat nem fixírozta. E kérdésben a törvényhatóság első tisztviselője teljesen szabad kezet nyert. „Ha szükséges, a fejkvótát redukálhatja, . . . a gyermekek napi lisztadagjait leszállíthatja, . . . a visszahagyásnál a birtokos egyéb készleteit is figyelembe veheti.” A fontos csak az volt, hogy „saját körében legjobb belátása szerint minden intézkedést megtegyen”, a rekvirálást azonnal megkezdje, s „a legnagyobb szigorúsággal hasson oda, hogy az eljárás célravezető legyen”.¹⁹

Az O. K. H. elnöke a kivételes meghatalmazás és a személyi felelősség terhe mellett egyéb módon is kívánta a törvényhatóságok munkájának eredményességét biztosítani. „Mindazon által, miután az eddigi tapasztalatok szerint a katonaság közreműködése a készletek pontos feltárása szempontjából igen hatásosnak bizonyult, . . . az eljárás egész tartama alatt és minden községben a *karhatalom rendszeres igénybevételét ezennel elrendelem.*”²⁰ (Kiemelés tőlem — P. J.) Ezek után pedig utasítja a közigazgatási hatóság első tisztviselőjét, hogy a katonai segédletek kirendelése iránt azonnal lépjen érintkezésbe az illetékes cs. és kir. katonai parancsnokságokkal, és így a katonai segédlettel támogatott rekvirálást legkésőbb december 20-ig fejezze be.²¹

Az országos szorongatott gazdasági helyzetére engednek következtetni a rendelet befejező sorai:

„Ismétlem, hogy a már említett mennyiség redukálása, a behajtás mellőzése vagy késeedelmes lebonyolítása szempontjából, a jelenlegi körülmények között semmiféle igazolást vagy mentséget el nem fogadok, hanem a kitűzött cél érdekében a teljes kontingens előteremtéséhez feltétlenül ragaszkodnom kell. . . A járási főszolgabírók, polgármesterek és községi előljáróságok ezúttal mindenütt a helyszínen maguk ellenőrizték, vezessék és irányítsák a rekvirálást. . . A hatósági közegek hanyag és felületes eljárását megtorlatlanul hagyni nem fogom. . . a rekvirálás mostani szigorított lefolyása kétségtelenül jelentékeny áldozatok meghozatalát követeli az országtól”. . . de a „világháború győzedelmes befejezéséhez a hadisikerek mellett a gazdasági termelés minden egyes tényezőjének megfeszített erejére. . . szükség van.”²²

Az O. K. H. elnöke által elrendelt szigorított rekvirálás előkészítése igen nehéz feladat elé állította Zólyom vármegye alispánját. Így „a helyzet tisztázása és a célravezető intézkedések kidolgozása céljából” rögtön a rendelet áttanulmányozása után értekezletre hívta össze a vármegyei Közélelmezési Bizottságot.²³

A december 6-i értekezleten ismertette az alispán az O. K. H. elnökének rendeletét, majd a megye gazdasági helyzetét, és ennek alapján megtette a rekvirálás végrehajtására vonatkozó javaslatát. A javaslatához az értekezlet

¹⁸ 5000. O. K. H. A 3. 973/1916. M. E. sz. kormányrendelettel elrendelt újabb hatósági igénybevétel (rekvirálás végrehajtásáról) M. R. T. — 1916. II. 2824. o.

¹⁹ Uo.

²⁰ 5000. O. K. H. rendelet. M. R. T. — 1916. II. 2824. o.

²¹ December 5-én érkezett meg az O. K. H. elnökének távirata, amelyben a rekvirálás e határidejének január 15-ig való meghosszabbítását közölte.

²² Országos Közélelmezési Hivatal elnöke 50 000/1916. sz. körrendelet.

²³ Uo. 8931/1916. sz. dec. 4.

résztvevői is hozzászóltak, és egyhangúan egyetértettek abban, hogy Zólyom vármegyében ez idő szerint *felesleges gabona* vagy liszt *nincs*, s hüvelyes készletek sem találhatók. Így az O. K. II. elnöke által a vármegyére kivetett 1000 q kontingenst csakis a szükséges gabonakészletekből, vagyis a gabona-, illetve lisztfejadagok leszállításából lehet biztosítani. A fejadagok leszállítását pedig csak a termelőknél tartották lehetségesnek. „Csak a termelők vannak még abban a helyzetben, ahol a fejadagok leszállításáról szó lehet” — mondták. A termelők fejadagjai ugyanis — az előző rendeletek értelmében — sokkal magasabbak, mint a nem termelőké. Míg a termelők — még a 3110/1916. M. E. sz. rendelet a házi szükségletre visszatartható kenyérgabona mennyiségét korlátozó intézkedései mellett is — saját és mezőgazdasági munkát végző családtagjaik részére fejenként és havonként 18 kg, illetve a mezőgazdasággal nem foglalkozó családtagjaik, valamint 15 évnél fiatalabb egyének részére még mindig 14 kg-t tarthattak vissza,²⁴ addig a nem termelők, mióta a fejadagot bevezették, fejenként és havonként csak 10 kg gabonát szerezhettek be, ami a 10%-os őrlési vám levonása után 7,2 kg lisztnek felelt meg. A fejadagok megkülönböztetése mellett a termelők abból a szempontból is előnyösebb helyzetben vannak — érveltek a bizottság tagjai —, hogy az esetleges hiányokat egyéb mellékterményekkel jobban tudják fedezni. Ugyanakkor a nem termelők fő táplálékai egyre inkább a lisztételek lesznek, tekintve, hogy az óriási áremelkedések következtében a szabad áron árusított árukat, pl. a húst egyáltalán nem tudják megfizetni. A többi élelmiszercikkhez is, részint a készletek hiánya, részint a magas árak miatt, csak kis részben és időnként juthatnak. Végül, a nem termelők fejadagjainak a leszállítása leginkább a tisztviselő réteget érintené, melynek megélhetését a háború amúgy is leginkább megnehezítette.

Ez érveket elfogadva és szem előtt tartva, a rendelet gyakorlati végrehajtására vonatkozó határozatban a rekvirálást a megyében csak a termelőkre terjesztették ki, mégpedig oly módon, hogy a termelők fejkvótáját napi 50 gr-mal csökkentették.²⁵

A határozatnak megfelelően, az alispán még ugyanazon a napon megküldte a szolgabíróknak és a polgármestereknek 8951/1916. sz. körrendeletét, amelyben az O. K. II. elnöke rendeletének ismertetése után az értekezleten hozott határozatnak megfelelően intézkedett a szigorított rekvirálás megindításáról.

Még ugyanazon az előadói íven táviratot fogalmazott a kassai katonai parancsnokságnak, amelyben — hivatkozva arra, hogy a most elrendelt rekvirálás feltétlenül katonai segédlettel hajtandó végre — a karhatalom kirendelését kérte, a következő megosztásban: 1916. december 11—14-ig öt katonai segédlet a zólyomi járásba, ugyanerre az időre négy katonai segédlet a nagyszalattnai járásba. December 12—14-ig egy-egy katonai segédlet a breznóbányai járásba és ugyanerre az időre s ugyancsak egy-egy katonai segédletet kért a három városba is (Breznóbánya, Besztercebánya, Zólyom). A járássokba kirendelt katonai segédleteknek a szolgabíróknál, a városokba kirendeltnek pedig a polgármesternél kellett jelentkezni.

²⁴ 3110/1916. M. E. sz. rend. — Hivatalos lap 1916. szept. 21.

²⁵ Ez fejenként és havonként 1 ½ kg, 8 hónapra számítva 12 kg gabona, illetve 9 kg lisztfelesleget eredményezett, amelyet a termelők a rekviráló közegeknek kötelesek voltak átadni.

Egyidőben értesítette a Haditermény Rt. bizományosát is a rekvirálás megindításáról, és felszólította, hogy az előző rekvirálás során kialakult gyakorlatnak megfelelően a rekvirálás lefolytatásában működjenek közre.

Végül az előkészületekről, az értekezleten hozott határozatról és a rekvirálás megindításáról jelentést tett az O. K. H. elnökéhez, csatolva a Közélemezési Bizottság értekezletének jegyzőkönyvi anyagát is.

Hogy az esetleges késedelmes cséplési munkálatok a rekvirálás menetét ne zavarják, az O. K. H. elnöke december 9-én táviratban utasította az alispánt, intézkedjék arra vonatkozóan, hogy a megye területén a késedelmes cséplési munkálatokat legkésőbb december 20-ig fejezzék be.

Ugyancsak december 9-én kapta meg az alispán a Haditermény Rt. központjának a körlevelét is, amelyet — a szigorított rekvirálás eredményességének előkészítése céljából — bizományosainak kiadott. Ebből megtudható, hogy az első rekvirálás során elég sok panasz merült fel a bizományosok működése ellen is, s ennek elkerülése céljából állította fel most a Haditermény Rt. az ellenőrzési osztályt, amelynek feladata a bizományosok működésének — különösen a rekvirálások időszakában — állandó ellenőrzése.

A zólyomi alispán a katonai segédlet igénybevételénél igen szerény volt, mert mint a honvédelmi miniszter dec. 14-én kelt táviratából kiderül, a kassai katonai parancsnokság jelentése szerint a hozzátartozó 16 vármegyéből kettő több száz katona segédletét igényelte.

Az O. K. H. elnöke december 14-én kelt táviratában a rekvirálás szakszerűségének a végrehajtása érdekében kívánatosnak tartotta, hogy a nagyobb malmokban, közraktárakban és a nagyobb gazdaságokban megejtendő rekvirálásoknál lehetőleg szakközegek, hadbiztossági és élelmezésügyi tisztviselők működjenek közre, s ezzel kapcsolatban közölte az alispánnal, hogy a honvédelmi miniszter 407172. sz. távirati rendeletével már felhívta a katonai parancsnokságokat, hogy saját területükön ezt biztosítsák.²⁶

A Zólyom megyei alispán a hadbiztosi tiszték közreműködését elutasította, mivel a vármegye területén közraktárak egyáltalán nem voltak, a malmok közül pedig csak egy, a besztercebányai malom jöhetett számításba. Ez pedig csakis a Haditermény Rt. által átadott termények őrlésével foglalkozott, és így a Haditermény Rt. ellenőrzése alatt állt. Nagyobb gazdaság pedig csak a véglesi főhercegi uradalom volt, ahol a rekvirálást már előzőleg végrehajtották. 30 q búzát és 113 q rozsot rekviráltak.²⁷

Az O. K. H. elnöke, hogy a rekvirálás előrehaladását és eredményességét napról napra figyelemmel kísérhesse, távirati rendeletében felszólította az alispánt a rekvirálás eredményeinek naponta távirati jelentésére. A jelentésben az alispán — az egyes terményféléket megkülönböztetve — közölje a rekvirált mennyiségeket, a félreértések elkerülése végett a mennyiségeket nemcsak számmal, de szöveggel is írja.²⁸ December 16-án kelt táviratában pedig az O. K. H. elnöke közölte az alispánnal, hogy a megismétlődő rekvirálás menetének ellenőrzése, a közélelmezés állapotának tanulmányozása céljából a megye területére Lavotta József miniszteri osztálytanácsost küldi ki.²⁹

²⁶ Uo. 9142. dec. 14. (távirat).

²⁷ Uo. 9142. dec. 14 (hátirat).

²⁸ Uo. 9203. dec. 15. (távirat). A rekvirálás napi eredményeinek távirati úton való jelentését az O. K. H. elnöke dec. 22-én beszüntette, s helyette a heti összefoglaló jelentések készítését rendelte el.

²⁹ Uo. 9121. sz. dec. 16. (távirat)

Még ugyanaznap megérkezett az O. K. H. elnökének másik távirata is,³⁰ amelyben tudatta, hogy a több oldalról hozzáérkezett jelentések szerint a katonai parancsnokságok nem adnak elegendő katonát a rekvirálás sikeres lefolytatásához. Kéri, hogy amennyiben az alispánnak is hasonló nehézségei lennének, úgykérésével ezentúl a Honvéd Kerületi Parancsnoksághoz forduljon.

Ugyancsak december 16-án kelt rendeletével intézkedett az O. K. H. elnöke a vám címén befolyt gabonamennyiségek kezelésének módjáról. A vámörklő malmok már előzőleg is köteleztetve voltak vámkeresményüket a Haditermény Rt.-nak átadni, amit a Haditermény Rt. az ún. „körzeti” malmokban örökltetett meg, s a közellátás (helyi) részére bocsátott. Az O. K. H. elnökének rendelete alapján a folyamatban levő rekvirálás során a vámörklő malmok készleteit is alapos ellenőrzés alá kell venni, a hatóságok a vámkeresvényeket rekvirálják, de ezeket ne a körzeti bizományosok vegyék át, hanem ezentúl is akadálytalanul a körzeti malmokba szállíttassanak.

December 16-án küldte meg az O. K. H. elnöke a pénzügyminiszter rendeletét arra vonatkozóan,³¹ hogy a pénzügyőrök a rekvirálás során igénybevehetők.

A rekvirálás végrehajtásának megkönnyítése céljából mozgósították a tanítókat is. E célból tudatta az O. K. H. elnöke az alispánnal, hogy a válás- és közoktatásügyi miniszter külön rendeletet adott ki, amelynek értelmében a tanítók a rekviráláshoz mindenkor igénybevehetők.

Az O. K. H. elnöke tehát a katonaságot, a pénzügyőröket, a tanítókat, a különböző társadalmi szerveket is mozgósította a rekvirálás sikerének biztosítása érdekében.

December 18-án érkezett meg az O. K. H. elnökének válasza az alispán 8951. sz. jelentésére. Közölte az alispánnal, hogy a rekvirálás gyakorlati lefolytatására irányuló intézkedéseivel nem ért egyet. A rekvirálást csupán a termelőkre kiterjeszteni nem elegendő, mert nemesak a kirótt kontingens beszolgáltatásához, hanem az 5000 sz. rendeletben jelzett módok szerint igénybevehető összes feleslegek közszükségleti célokra való rekvirálásához is ragaszkodik. Éppen azért utasította az alispánt, hogy a rekvirálást a nem termelőkre haladéktalanul terjessze ki.

Az alispán az O. K. H. elnökének utasítását megkapva nem tehetett mást, ismét értekezletre hívta össze a megyei közéletmezési bizottságot, a rekvirálásnak a nem termelőkre való kiterjesztése módozatainak a megbeszélése és kidolgozása céljából.

A bizottság a december 20-án megtartott megbeszélésen ismételtlen megállapította, hogy „a nem termelőknél felesleges gabona- és lisztkészletek nincsenek, miért is a rekvirálás éppen úgy, mint a termelőknél, csakis a gabona, illetve a lisztfejadagok leszállítása folytán előálló feleslegekre rendelhető el”.³²

A fejadagok leszállításának kétféle módját tartották lehetségesnek. Leszállítani a napi kvótát 50 gr-mal, vagyis éppen annyival, mint a termelőkét. A fejkvótának ilyen arányú csökkentését azonban a bizottság elvetette, a már ismert indokolással, hogy ez a leszállítás azt a néhány tisztviselő csa-

³⁰ Uo. 9231. sz. dec. 16.

³¹ 1109. PÜM. sz. a pénzügyőrségnek a gabona stb. készletek felkutatása, zár alá vétele és lefoglalása körül követendő eljárásokról. (M. R. T. 1916—747. o.) 1.198. O. K. H. A pénzügyőrségnek a közéletmezési szolgálatában való támogatásáról 1916. nov. 23. (M. R. T. 1916. — 2823. o.)

³² Uo. 9310. sz. dec. 20.

ládót érintené súlyosan, akik már eddig is kedvezőtlenebb helyzetben voltak, tekintve, hogy fejkvótájuk eredetileg is alacsonyabban lett megszabva, mint a termelőké.

Így a bizottság a kvóta leszállításának másik módját tette magáévá, azt, hogy a csökkentés %-os aránya legyen azonos a termelőkével. Így a nem termelők fejadagjait napi 25 gr-mal szállították le, ami 8 hónapra számítva fejenként 6 kg gabona, illetve 4,8 kg liszt megtakarítását jelentette. Az alispán is ezt a javaslatot fogadta el, s az értekezlet határozata alapján kiadott 9310/1916. sz. rendelete a fenti módon intézkedett a rekvirálásnak most már a nem termelőkre való kiterjesztéséről is.

Közben a szolgabírók és polgármesterek naponként küldték jelentéseiket a rekvirálás eredményeinek az alakulásáról, és az első hét eredménye (dec. 19-ig) — az alispáni összefoglaló jelentés szerint — 220 q búza, 211 q rozs, 12 q árpa volt. A kivetett kontingensnek tehát csak kb. a felét sikerült összeszedni.

Az O. K. H. intézkedései úgy látszik a második héten érlelték meg az eredményeket, mert december 19-től december 23-ára ez a mennyiség már 1248 q-ra emelkedett. (Búzából 553 q, rozsból 458 q, árpából 232 q, lisztből 4,5 q-át rekviráltak.)

Így az előre kivetett 1000 q kontingenst nemcsak hogy elérték, sőt — a már fentebb említett adatok szerint — december végére jelentősen túl is szárnyalták, amiben nagy szerepe volt a Közélelmezési Hivatal elnöke menetközben állandóan szigorított újabb intézkedéseinek, amivel a polgári fogyasztás leszorítását és a készlet növelését igyekezett biztosítani.

Ezt a célt szolgálta az 1916. december 16-án megküldött 12 000. sz. bizalmas rendelete is, amelyben az 5000 sz. rendeletről eltérően mégis szükségesnek tartotta a fejadagok leszállításának mennyiségét központilag szabályozni. E rendelet értelmében a 15 évnél idősebb termelők, valamint a gazdasági cselédek fejenként és havonként legfeljebb 16 kg gabonafejadagra tarthattak igényt. A 13—15 éves gyermekek részére — abban az esetben, ha a gazdaságban férfimunkát végeztek — legfeljebb 13 kg-ot, minden egyéb kategória részére pedig legfeljebb 10 kg gabonát vagy e mennyiségnek megfelelő lisztet tarthattak vissza. Az O. K. H. elnöke még ezen fejadagot is maximálisnak tüntette fel, amit szükség esetén a törvényhatóság első tisztviselője tovább csökkenthet.

Mivel az alispánok által megállapított fejadagok ennél általában magasabbak voltak, az O. K. H. a központilag meghatározott fejadagokat meghaladó „feleslegek” pótlólagos rekvirálását is elrendelte. E rendeletében ismételtén és nyomatékosan felhívta az alispánok figyelmét arra, hogy a rekvirálások foganatosítását szigorúan ellenőrizzék. Figyelmeztette őket, hogy az országos gabonakészletekről elterjedt és vérmes reményeket támogató valótlan híreszteléseket akadályozzák meg, s a közönséget alkalmas módon világosítsák fel arról, hogy a közlelmezés biztosítása csak a rekvirálás legteljesebb sikerétől függ.³³

Zólyom megyében is a már előzőleg ismertetett 8951. sz. alispáni rendelet alapján megállapított fejkvóták az O. K. H. elnökének bizalmas rendeletében megállapított fejkvótákat általában meghaladták, így az O. K. H. elnökének ezen újabb rendelete értelmében a többlet rekvirálásáról ismét

³³ Uo. O. K. H. chn. 12 000. sz. rend. 1916. december (res.).

intézkedni kellett. Az alispán 1/1917. sz. jan. 5-én kelt rendeletében a fejadagok leszállítása folytán visszamaradó feleslegek folytatólagos rekvirálását el is rendelte. Nem használta ki és mellőzte azonban a Zólyom megyei alispán az O. K. H. elnöke által nyújtott azon lehetőséget, hogy a központilag megállapított fejadagokat is a szükségletnek megfelelően az egyes megyék alispánjai még tovább csökkenthetik.

„A megállapított maximális fejkvóták további leszállítását azonban, mely a termelőknek vármegyénkben amúgyis kedvezőtlen élelmezési viszonyait még tovább súlyosbítaná, nem tartom indokoltnak és mellőzöm”³⁴ — jelentette ki.

A rekvirálás szigorú végrehajtása mutatkozott meg az ellenőrzés egyre nagyobb központosításában is.

A rekvirálás kezdetén, s ahol zökkenők voltak vagy a megyei közigazgatások tevékenységét „liberalizmus” jellemezte, az Országos Közélelmezési Hivatal elnöke e célra, vagyis a rekvirálás megyei vezetésére hatósági megbízottakat küldött ki.

1917. január 13-án kelt táviratában³⁵ pedig közölte, hogy a rekvirálás elleni fellebbezéseket a szükséges kimutatásokkal együtt (a fellebbező készlete, gazdasági területe, állatállománya)³⁶ a legrövidebb időn belül közvetlenül hozzá terjesszék fel.

Január végére úgy látszott, befejeződik a rekvirálás Zólyom vármegye területén. A főszolgabírók január 28—29-én elküldték az alispánnak összesített jelentéseiket a december elejétől megindított rekvirálás végleges eredményeiről. E jelentések alapján készült megyei összesítés az iratok közt nem található, csak utalás van rá, azt az alispán az O. K. H. elnökének elküldte. Így a szolgabírák és polgármesterek jelentései alapján állítottunk össze egy táblázatot, amely megközelítő pontossággal tükrözi a rekvirálások végeredményét.

	Búza	Rozs	Árpa	Liszt	Bab	Zab
	q - b a n					
Zólyomi járás	361,84	78,82	178,71	77,11	0,60	0,66 ³⁷
Nagyszalotnai járás	278,24	421,00	53,00	—	—	—
Besztercebányai járás	25,26	14,86	25,68	4,88	10,35	2,00
Breznóbányai járás	—	—	—	—	—	— ³⁸
Besztercebánya	4,96	—	—	—	—	— ³⁹
Breznóbánya	20,19	52,12	4,01	—	—	— ⁴⁰
Összesen	690,49	566,80	261,30	77,11	0,60	0,66

³⁴ Uo. 1917/1. — 1917. jan. 5.

³⁵ Uo. 1917. 355. (távirat), O. K. H. 2217. sz. távirat.

³⁶ Uo. 1917. — 484. január.

³⁷ Ebből a 8951/1916. sz. és a 9310/1916. sz. alispáni rendelet alapján rekviráltak összesen 462,44 q terményt, a 9314/1916. sz. alispáni rendelet alapján a vámörlo malombokból 140,33 q-át, és az 1/1917. sz. rendelet alapján 94,99 q-t.

³⁸ Ebből 59,07 q-t a termelőktől, 28,93 q-át a nem termelőktől rekviráltak.

³⁹ A breznóbányai járásból a szolgabíró azt jelentette, hogy az 1/1917. sz. alisp. rend. alapján megejtett rekvirálás teljesen eredménytelen, tekintve, hogy a gabona- vagy lisztadagoknak a leszállításából támadt feleslegek sehol sem találhatók.

⁴⁰ Ezt a mennyiséget az 1/1917. sz. rend. alapján rekviráltak, mint a polgármester jelentésében írta, a termelők többi részénél mit sem lehet találni, mert azoknak készletei oly csekélyek, hogy az eddig megállapított fejadagot sem érik el (jan. 28.).

E táblázat szerint a megyében megismételt rekvirálás során január végéig kb. 1500 q terményt szedtek össze.

Az alispán felterjesztett összesítő jelentésére február 16-án az O. K. H. elnökének távirati válasza a következő szöveggel érkezett meg: „Jelentéséből megállapítható, hogy törvényhatóságában a zab a rekvirálás tárgyát nem képezte, tekintve a hadsereg nagy szükségletére felhívom, hogy a zab igénybevétele iránt pótlólag azonnal intézkedjék.”⁴¹

Mit tehetett az alispán, február 18-án kelt rendeletével intézkedett a zab pótlólagos rekvirálásáról. Ez a rekvirálás azonban már nem sok eredményt hozott. Az alispán március 27-i jelentése szerint mindössze 70 q 76 kg zabot sikerült a megye területéről rekvirálni. Ezt a silány eredményt azzal indokolta, hogy az 1916 őszi (október—novemberi) rekvirálás során 1796 q 16 kg zabot vittek el a gazdáktól, s ezután már olyan kevés zab maradt a megyében, hogy a vetőmag sincs biztosítva.

A rekvirált készletek haladéktalan elszállítását az O. K. H. elnökének és a földművelésügyi miniszternek rendeletei egyaránt sürgették. „Ha a rekvirált termények szállítását bármi ok nehezíti — olvasható az O. K. H. elnökének táviratában —, esetről esetre azonnali távirati jelentést kérek.” „A közellátás zavartalan biztosítása feltétlen megköveteli, hogy a rekvirált készleteket azonnal szállítsák le. A törvényhatóságok kötelesek kimutatást készíteni, hol és mennyiben maradtak el a rekvirált termények leszállításában” — hívta fel a törvényhatóság figyelmét a földművelésügyi miniszter is 35200/1917. sz. rendeletében.

1917. április 13-án jelentette az alispán az O. K. H. elnökének, hogy a rekvirált terményeket a megye területéről — a véglesi uradalom kivételével — mind elszállították. Ez pedig azért nem volt elszállítható, mert a Hadi-termény Rt. csak a héten küldte meg a szállítási igazolványokat.

A rekvirálás azonban Zólyom vármegyében még mindig nem ért véget. Május 15. és június 30. között az O. K. H. rendelete alapján még 161,24 q búzát, 88,29 q rozsot, 132,85 q árpát, 11,90 kg kétszerest szedtek össze. Május 25-én pedig a földművelésügyi miniszter szólította fel az alispánt, hogy „a hadsereg aggasztó takarmányhiányára való tekintettel — az O. K. H. elnökének vonatkozó rendelete alapján — az összes zabfeleslegeket a lehető legsürgősebben és legerélyesebben rekvirálja, és intézkedjék az iránt, hogy a bizományos a készleteket azonnal vegye át.” A földművelésügyi miniszternek e rendelete alapján 315,08 q zabot rekviráltak. Ugyancsak — ha nem is sok eredménnyel — a rekvirálás újabb hullámát jelentette az O. K. H. elnökének 26 100/1917. sz. rendelete alapján a vetőmagfeleslegek összeszedése is (124,78 q búza, 124,78 q rozs, 65,20 q árpa).

Az 1916 őszen megindított rekvirálás tehát tulajdonképpen csak 1917 júliusában, közvetlenül az új termés learatása előtt fejeződött be.

A túloldali táblázat az egész évi rekvirálások összesített eredményeit mutatja.

E kimutatás szerint az 1916/17 termelési év folyamán, pontosabban az 1916. évi gabonatermékekből, a megyében 6867,32 q-t rekviráltak. Hogy ez sok vagy kevés, illetve mit jelentett a megye gazdasági életében, azt csak akkor lehet közelebbről eldönteni, ha a megye gazdasági, termelési helyzetével összekapcsolva vizsgáljuk. Zólyom vármegye 2634 km² területével a kis

⁴¹ Uo. 1917. 1333. — febr. 16. O. K. H. 11704. sz. távirat.

	Búza	Rozs	Árpa	Zab	Kétszeres	Összesen
Besztercebánya város	19,16	21,12	7,16	—	—	47,44
Breznóbánya város	26,74	92,18	6,56	200,13	11,90	337,51
Zólyom város	102,98	14,90	39,39	105,13	3,22	266,47
Besztercebányai járás	117,42	62,80	102,50	289,35	0,70	572,77
Breznóbányai járás	31,0	29,64	40,95	—	—	101,59
Zólyomi járás	746,50	170,77	754,23	464,81	10,44	2 146,85
Gyertva (Kerencsvölgy)	117,99	215,53	58,68	158,29	—	—
Nagyszaltnai járás	905,68	1 216,69	459,97	818,15	—	3 394,69 ⁴²
						6 867,32

vármegyék közé tartozott. Lakosainak száma — az 1910-es népszámlálás alapján — 160 984 volt. Ugyanakkor a megyében 1916-ban a négy fő gabona-féléből a terméseredmény a következő volt (q-ban számítva).

Búza	Rozs	Árpa	Zab	Összesen
59 376	43 060	51 878	51 637	205 951

Ez elosztva a lakosok számával, egy főre 1,27 q terményt jelentett. Ha ehhez hozzászámítjuk azt, hogy a megyében kukoricatermelésről nem lehet beszélni (a statisztika alig néhány q-t tartott nyilván) és azt, hogy a zab- és árpatermés jó részét állatok takarmányozására használták fel, akkor a megyét gabonatermésben nem lehet önellátónak tekinteni. Ilyen termelési és gazdasági körülmények között az össztermés valamivel több, mint 3%-ának az elrekvirálása jelentősen nehezítette a megye amúgy sem kedvező közélmezési viszonyait.

A közélmezési viszonyok alakulásáról, az állam elosztást szabályozó tevékenységének másik oldaláról, tehát arról, hogy a kormány a feleslegek elvonása és a fogyasztást korlátozó intézkedései mellett hogyan biztosítja az ellátatlan lakosság élelmezését, a következő tanulmány, a megye közélmezési kérdéseire vonatkozó alispáni iratok feldolgozása ad képet.

МАТЕРИАЛЫ К ИСТОРИИ ФОРМИРОВАНИЯ ВОЕННОГО ХОЗЯЙСТВА И СИСТЕМЫ ЕГО В ВЕНГРИИ ВО ВРЕМЯ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Юлиана Пушкаш

Автор в сжатой форме следит за проявлениями государственного вмешательства в области распределения сельскохозяйственных продуктов с начала войны до конца 1916 г. Потом она подробно рассматривает — на основе архивных исследований — один из его моментов, распоряжение о реквизиции урожая 1916 г., осуществление реквизиции и ее результаты в комитате Зольом (Зволен).

⁴² Uo. 6774/917. sz.

Согласно установлениям автора, с начала войны до второй половины 1916 г. вмешательство правительства в распределение сельскохозяйственных продуктов, самых важных продовольственных товаров двигалось вперед только затянато, медленно. В начале войны правительство и господствующие классы не считались с длительной войной и не сумели реально определить экономические потребности, требования войны. Вместо обоснованных планомерных экономических мероприятий их главные хлопоты заключались в максимальном использовании чрезвычайно благоприятных после начала войны конъюнктурных возможностей сельского хозяйства Венгрии, как житницы Австро-венгерской монархии.

В интересах этого различные ограничительные меры правительства, его «регулирующая» деятельность или не оказали никакого влияния, или только в малой мере повлияли на рыночные отношения, на свободное ценообразование, развертывавшееся в ходе формирования соотношений спроса и предложения.

Начиная со второй половины 1916 г. признаки военного и экономического истощения Австро-венгерской монархии, вернее центральных держав стали все более очевидными. Все это не осталось без влияния на экономическую деятельность государства, вернее правительства, и согласно наставшему новому периоду в ходе войны со второй половины 1916 г. начался новый период государственного вмешательства. С этого времени правительство все меньше считалось с обеспечением непосредственных военных возможностей получения прибыли и в интересах империалистической войны оно все более подчиняло интересы отдельных капиталистов общим капиталистическим интересам. Таким образом место предшествовавших либеральных мероприятий, принесших значительные результаты в отношении более соразмерного распределения, место минутных распоряжений заняли более насильственные методы, ограничивающее и интересы отдельных капиталистов более организованное экономическое «управление», более эффективное государственное вмешательство.

Начатая осенью 1916 г. всегосударственная реквизиция — как это автор подробно анализирует на основе данных относительно комитета Зольом — значила начало более насильственного и эффективного государственного вмешательства и сформировавшегося военного хозяйства.

CONTRIBUTIONS A LA FORMATION ET AU SYSTEME DE L'ÉCONOMIE DE GUERRE EN HONGRIE PENDANT LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

Julienne Puskás

Après avoir donné une brève description des manifestations de l'ingérence de l'État dans le domaine de la répartition des produits agricoles à partir du déclenchement de la guerre jusqu'à la fin de l'année 1916, l'auteur, sur la base de ses recherches dans les archives, rend compte d'une de ses étapes, à savoir l'ordonnance concernant la réquisition de la récolte de 1916, la poursuite de la réquisition et ses résultats dans le comitat de Zólyom.

Selon les constatations de l'auteur, à partir du déclenchement de la guerre jusqu'à la deuxième moitié de l'an 1916, l'ingérence de l'État dans la répartition des produits agricoles et dans celle des articles les plus importants d'approvisionnement ne fit que des avances très lentes. Au commencement de la guerre le gouvernement et les classes dominantes ne comptaient point à une guerre longue, et n'étaient pas à même d'apprécier d'une manière réaliste les besoins et les exigences de la guerre. Au lieu de dispositions bien fondées et rationnelles, leur principal souci fut d'exploiter les possibilités extrêmement favorables de l'agriculture hongroise, garde-manger de la monarchie, ouvertes par la conjoncture après le déclenchement de la guerre, au maximum. Ainsi les dispositions restrictives prises par le gouvernement, et son activité «régulatrice» influençaient très peu les conditions du marché et les prix libres formés sur la base de la proportion entre demande et offre.

À partir de la deuxième moitié de l'année 1916 les signes de l'épuisement militaire et économique de la monarchie respectivement des puissances centrales, devinrent de plus en plus manifestes. Cela ne restait point sans effet sur l'activité économique de l'état ou du gouvernement. Conformément à la nouvelle étape survenue au cours de la marche de la guerre, à partir de la deuxième moitié de 1916 c'est aussi une nouvelle étape qui commence concernant l'ingérence de l'État. Dès cette période le gouverne-

ment s'efforçait de moins en moins d'assurer les possibilités pour l'acquisition du profit de guerre immédiat et, en faveur de la guerre impérialiste commençait à subordonner certains intérêts capitalistes à la totalité des intérêts du capital. De cette façon les décrets libéraux parus antérieurement qui, au point de vue d'une répartition plus proportionnelle n'acussèrent que de moindres résultats, aussi bien que les dispositions momentanées, furent remplacées par des méthodes plus violentes et par une gestion de l'économie plus systématique qui touchaient même à certains intérêts capitalistes, et par une ingérence plus efficace de la part de l'État.

La réquisition commencée dans tout le pays en automne 1916 — que l'auteur analyse dans le détail sur la base des données du comitat Zólyom — marque le début d'une ingérence plus oppressive et plus efficace de la part de l'État, aussi bien que le début de l'économie de guerre dont les contours se sont entretemps nettement précisés.